

УДК 372.48+658.114.8

*І. Р. Берест, О. І. Босак**Українська академія друкарства***ЗАРОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШИХ
ПРОФЕСІЙНИХ СПЛОК НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ**

Розглядаються економічні, етнокультурні, політичні, релігійні та інші передумови зародження й розвитку найдавніших робітничих організацій. Акцентовано увагу на суспільному значенні професійних спілок у системі захисту економічних інтересів робітників краю, особливостях розвитку професійного руху в умовах поліетнічного суспільства Галичини XIX – початку XX ст., проблемі політизації профспілок, різних формах боротьби тощо.

Ключові слова: *Галичина, робітники, суспільство, професійні спілки, австрійська влада.*

Для мільйонів українців XIX ст. стало новим складним випробуванням. Кріпацтво на українських землях тоді носило яскраво виражений соціальний характер. Знекровлена війнами, селянськими виступами та повстаннями поневолених українців, в основі яких містилися національні, релігійні, соціальні та інші протиріччя, колись могутня Річ Посполита перетворилася чи не в найслабшу європейську державу. Як свідчать факти історії, 1772 р. вона була в буквальному значенні розділена між Російською та Австрійською імперіями [8, с. 176–177].

Варто зауважити, що в той період основна маса українського населення та його земель опинилися в складі царської Росії, значно менше їх стало власністю Австрії. Умовною межею між імперіями можна означити Західну Волинь. Такий розподіл панував з останньої чверті XVIII ст. до 1918 р., коли західноукраїнські землі набули нового власника та отримали назву Королівства Галиції й Лодомерії [3, с. 22]. У Східну Галичину, Західну Волинь, на Буковину, Закарпаття з корінних австро-німецьких володінь стали масово прибувати різні верстви німецькомовного населення — барони, герцоги, рицарі, майстри-ремісники, і навіть безземельні селяни, які в місцевих населених пунктах творили відмежовані колонії чи засновували нові поселення (Ернсдорф, Аннаберг, Карлсдорф, Пехерсдорф, Феліціенталь, Мільбах, Рефельд і т.д.) [5, с. 6–8, 85–87].

Радикальні соціальні реформи австрійської імператриці Марії-Терези та її наступника імператора Йосифа в 70–80 рр. XVIII ст. дали значний поштовх суспільному, і особливо економічному, розвитку краю [6, с. 197–198]. Зокрема, скорочення панщини до 30-ти днів у рік сприяло переміщенню значної маси селянства з аграрного у промислово-виробничий сектор, а також стихійному формуванню нового робітництва, яке істотно різнилося від старого цехового, хоча ще довго зберігало його архаїчні ознаки.

До приходу австрійської влади промисловий сектор у Галичині головно спирався на ремісництво та невеличкі місцеві мануфактурні виробництва. У 1843 р. на західноукраїнських землях з'явилися перші (дві) парові машини [6, с. 195]. Окрім того, за результатами досліджень, наприкінці XVIII ст. у Прикарпатті найактивніше стали освоювати лісові запаси. Деревина слугувала для різних житлово-господарських та виробничих потреб (будівництва, виготовлення меблів, транспортних засобів, знарядь, побутових виробів тощо), набувши виняткового значення в поліграфії. Потужна сировинна база, що виражалася лісовими масивами Карпат та Прикарпатського регіону, стала вагомою й надійною основою для виробництва висоякісного паперу, на який тоді був великий попит у світі. Отож можна стверджувати, що перше робітництво у Галичині з'явилося в деревообробній промисловості. Важливо зазначити й те, що однією з перших промислових організацій у Королівстві Галіції й Лодомерії стала приватна поліграфічна фірма австрійського підприємця Антонія Піллера.

Як підтверджує відомий польський історик кінця XIX – початку XX ст. Йозеф Бялиня-Холодецький, А. Піллер прибув у Галичину 14 вересня 1772 р., тобто в період військової експансії краю Габсбургами [12, арк. 1]. У 1773 р. у передмісті Львова він заснував потужне приватне поліграфічне підприємство (нині воно є одним із навчальних корпусів Української академії друкарства), яке займалося забезпеченням державних друкарських потреб губернаторства, друком шкільних підручників та книжок польською й німецькою мовами тощо. Підприємство знаходилося на нижньому Личаківі (колишнє село, північно-східне передмістя Львова, сьогодні — вул. Личаківська, 3) [1, с. 31].

Робота на перших поліграфічних підприємствах краю відзначалася значною трудомісткістю, довготривалістю, шкідливим умовами праці внаслідок випаровування фарб та свинцю, відсутністю елементарних умов та охорони праці. Отож не випадковим явищем серед поліграфістів були часті «професійні» (наприклад, легеневі) захворювання, каліцтво, виробничий травматизм, висока смертність, низька оплата за виконані роботи тощо. Здебільшого інваліди та хворі колишні робітники з поліграфічних виробництв опинялися на узбіччі існування суспільства, без жодної допомоги та соціальної підтримки. Цьому сприяла відсутність належного законодавства в Австрійській монархії, — навіть у загальних ознаках не було регламентовано правових стосунків чи виробничих взаємин робітника і працедавця.

Таким чином, закономірним видається те, що перша професійна робітничая організація на українських землях, яка розпочала здійснювати організацію соціального захисту робітництва, виникла в поліграфічній галузі. Як підтверджує на основі результатів дослідження архівних документів львівський дослідник Р. Берест, вона створена в листопаді 1817 р. й отримала назву «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи» [2, с. 7; 9, с. 88].

Цікавим виглядає й те, що польські дослідники, зокрема Люціан Кіщинський [14, с. 14], приписують цю важливу історичну подію, яка відбулася в давньому українському місті Львові, до історії профспілкового руху Польщі. Нагадаємо, що на початку XIX ст. польський народ, як і український, не мав держави, територіально був розділений і в неоднакових співвідношеннях знаходився під протекторатом Російської та Австрійської імперій.

Організатором професійної спілки став найманий керівник друкарні Антонія Піллера Йозеф Леонард Руль. З нагоди свого дня народження 6 листопада 1817 р. він пожертвував 10 гульденів на створення спеціального фонду для допомоги хворим товаришам та сім'ям померлих [12, арк. 5].

Наукові дослідження писемних джерел засвідчують, що на момент своєї появи це була невелика, позапартійна організація галицького робітництва. До її складу увійшло лише кілька осіб, яких на певних ідеях товариської соціальної взаємодопомоги та взаємопідтримки зумів зорганізувати Йозеф Руль. Вступати до Товариства можна було добровільно. Кожен із охочих вступників у члени організації мав внести до скарбниці один гульден вступного (вписового) внеску і щотижнево, для зростання фонду, сплачувати ще по 9 крейцерів. На початку XIX ст. там працювало понад 80 робітників [1, с. 31].

Важливо підкреслити, що зазначене Товариство львівських поліграфістів поступово ставало популярним. Крім власних робітників, до участі в ньому уже 15 листопада 1817 р. долучилося робітництво друкарні, яка належала Юзефу Шнайдру (Шнайдеру). На той час членами Товариства числилося 25 осіб, але їхні прізвища наразі залишаються невідомими. Варто відзначити й те, що на загальних зборах було обговорено та накладено річний мораторій на кошти, і жоден із членів не міг скористатися допомогою аж до 22 листопада 1818 р. — тільки на випадок крайньої потреби [1, с. 32; 14, с. 14].

Наявні також відомості, які фіксують у робітничій спілці Статут, який розробив Й. Руль. Його було затверджено на загальних зборах 10 травня 1818 р. [1, с. 32]. Згідно зі статутними положеннями було збільшено вписові внески для нових членів. Крім уже зазначених вступного та поточного внесків, кожен член Товариства у свій день народження вносив до каси 1 гульден 15 гроши. Побутувала практика фінансового покарання недисциплінованих осіб на користь організації.

Аналіз результатів архівних джерел та наукових досліджень [11–12; 15, с. 1–2] виявив дилему, що саме перші робітничі професійні спілки не тільки в Європі, а й у світі утворилися як показник практичного пошуку робітниками вирішення проблеми соціального захисту на виробництві чи в інших сферах.

Саме професійні спілки своєю діяльністю сприяли формуванню робітничого законодавства, яке наприкінці XVIII ст. переживало лише основу становлення. У кожній державі світу простежуються певні особливості в часі

виникнення перших профспілок, різні рівні їх становлення та розвитку, виділяються характерні ознаки, впливи національних та релігійних традицій тощо. Проте можна констатувати найбільш строкате формування перших профспілок на українських землях, що зумовлено, зокрема, політикою правлячих родин Романових і Габсбургів. Для прикладу, населення підросійської території українських земель майже до останньої чверті ХІХ ст. залишалося закріпаченим. Слаборозвинута промислова складова загального сектора економіки виступала основною причиною низького числа робітників. Скажімо, на території сусідньої Волині, яка була підконтрольна Російській імперії, ситуація виглядала кардинально протилежною від Львова: тут жорстоко придушувались будь-які прояви українського громадського життя. У 1845 р. було прийнято, а в 1847 р. впроваджено в усіх колоніальних володіннях Росії новий кримінальний кодекс [4, с. 295], згідно з яким на учасників страйків чи осіб, котрі самовільно залишили робоче місце, або непокірних роботодавцю працівників очікувало суворе покарання. Залежно від проступку робітника могли арештувати, виселити до Сибіру або публічно відшмагати.

Порівняно пізня поява робітництва, його поліцейське переслідування, терор, політизація суспільного життя політичними партіями різних спрямувань тощо стали головною причиною порівняно пізньої появи професійних спілок на підросійських землях України: вони фіксуються в період революційних подій 1905–1907 рр. [10, с. 14].

На початку 1818 р. в спілці «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи» активно діє робітничка каса взаємодопомоги. На жаль, сьогодні нема змоги навести грошового розміру поточного внеску, проте після проведення грошової реформи на початку 20-х рр. ХІХ ст. він становив у середньому 6 злотих у рік на одного члена організації [1, с. 32]. Робітникам надавали не тільки грошову, а й матеріальну допомогу, пов'язану з хворобою та втратою працездатності, пільгову позику коштів.

Після смерті Йозефа Руля (1824 р.) друкарню та професійну спілку очолив Ян Метзлер, котрий упродовж п'яти років керівництва допустив величезні на той час фінансові та матеріальні розтрати, що складала приблизно 500 злотих.

Новим управителем друкарні та керівником професійної спілки друкарів на уже зазначеній фірмі Піллера в 1929 р. став Ян Шульковський, якому випало відновлювати робітничу касу, що виявилася порожньою. У стислі терміни він зумів якісно налагодити роботу організації. 11 листопада 1829 р. на загальних зборах поліграфістів було прийнято рішення про надання так званої подорожньої допомоги в розмірі одного злота кожному товаришу, який, прибувши до Львова з інших земель імперії, так і не зумів знайти роботи [1, с. 32–33].

Найімовірніше, інфляція стала причиною того, що 24 квітня 1831 р. ухвалено рішення про підвищення допомоги по хворобі з двох до трьох злотих,

подорожню допомогу — з 1 злого до 1 зл. 30 грошів, про виділення на похорон товариша 10 злотих тощо. Тижневий внесок члена професійної спілки, незалежно від заробітку, тоді складав 6 грошів [1, с. 33].

Грізною хвилею національно-визвольних заворушень та революцій промайнула Європою «весна народів». Унаслідок соціальних потрясінь цісар Фердинанд I змушений був 16 квітня 1848 р. проголосити акт про скасування кріпосного права.

17 серпня 1848 р. під впливом революційних подій у Львові з гранок фірми Піллера побачив світ перший номер профспілкової газети «Приватний службовець», що вийшла за ініціативи та фінансування працівників згаданої вище професійної спілки [9, с. 89]. За намірами це мав стати щотижневик, загальне робітниче видання. Засновники друкованого органу ставили за мету не тільки об'єднання існуючих спілок, а й широке сприяння створенню нових профспілок інших галузей. Проте хоч газета й орієнтувалася переважно на українських робітників (редактор — Євстахій Журавлевич), виходила вона польською мовою [14, с. 18].

Проіснувала газета недовго. У результаті антиреволюційних подій у листопаді 1848 р. видання закрили, а через три роки — в 1852 р., з невідомих обставин припинило існування «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи» [1, с. 33].

Схожа доля спіткала й профспілкове товариство, що існувало при друкарні Осолінських у Львові. Занепад організації став відбуватися після звільнення в 1850 р. голови спілки Лукаша Скерла. В 1856 р. було звільнено Антонія Тромпетера — керівника Львівської робітничої спілки друкарні Віняра [1, с. 33].

Починаючи з середини 60-х рр. XIX ст., суспільно-політичний рух у Західній Україні набуває щораз виразнішої та чіткішої політичної орієнтації. 21 грудня 1867 р. в Австрії стає чинним Конституційний закон на зміну та доповнення до основного закону про імперське представництво. Його умови поширювались і на землі Східної Галичини. Фактично це означало прийняття першої демократичної конституції, що передбачала впровадження ряду реформ та змін у суспільно-політичному житті держави. Окремі пункти мали безпосередній стосунок до розвитку та діяльності профспілкового руху. Наприклад, стаття 12 надавала громадянам право на проведення зборів, а також заснування на виробництвах професійних робітничих об'єднань; ст. 13 гарантувала кожному громадянину волю у висловлюванні думок в усній чи письмовій формах у пресі. Загалом впровадження в життя цього документа відкривало новий етап у становленні та розвитку профспілкового руху в Західній Україні [13, арк. 144].

У травні 1868 р. у Львові виникає молодіжне профспілкове товариство «Зоря», ініціатором створення якого став Антон Манковський, котрий на той час працював майстром-поліграфістом і мав уже певний досвід в

організації профспілок робітників. Створена організація ставила за мету об'єднати підмайстрів, учнів та нефахову молодь, задіяну в поліграфічній промисловості.

У січні 1869 р. у Львові розпочинає виходити польською мовою часопис профспілкового товариства «Зоря» з назвою «Ремісник». Редакторські функції взяв на себе польський громадський діяч Кароль Лібельт [7] — один із найактивніших членів молодіжної профспілки [14, с. 22]. На сторінках цього видання увага акцентувалася не тільки на виробничих проблемах, було значно розширено масштаби впливу друкованого органу. На шпальтах часопису висвітлювались події, які відбувалися і на території Австро-Угорської монархії, і в інших державах. Завдяки статтям про страйки, виступи, протести, демонстрації, арешти, вуличні розправи, вимоги протестуючих газета здобула значну популярність у профспілковій організації та в робітничому середовищі. Відповідно, це сприяло поширенню та зростанню профспілкового руху в краї.

Проголошенням конституції та скликанням парламенту [4, с. 318], що відбулося невдовзі, австрійський монарх прагнув утримати владу в своїх руках. Іншим важливим фактором стало поширення народницьких та соціалістичних ідей. Враховуючи, що до початку 70-х рр. XIX ст. народництво як течія в робітничому русі стало себе вичерпувати, а домінуючою залишалася соціалістична ідея, профспілковий рух також значною мірою став дотримуватися соціалістичної орієнтації.

21 листопада 1869 р. у Львові скликано загальні збори поліграфістів, на яких було створено першу профспілкову організацію соціалістичної орієнтації. До складу цієї профспілки увійшли лише члени державної друкарні. Організація з назвою «Товариство поступове» презентувала тоді ж і свій статут. Над проектом цього документа працювали найдосвідченіші діячі галицького профспілкового руху того часу — Я. Гошовський, А. Манковський, Ж. Данилюк, А. Вишневецький та С. Беднарський [14, с. 24].

Перший параграф Статуту містив інформацію про класовий характер організації. Термін «класовий» давав зрозуміти, що тут зібрана певна група чи категорія працюючих, котрі підтримують соціалістичну ідею. Основною метою роботи профспілки було: праця над загальною та професійною освітою власних діячів; через участь у боротьбі профспілка повинна добиватися поліпшення умов побуту та праці робітників; для економічної незалежності від працедавця організувати робітничі каси заощаджень.

Після організаційних подій не забарився у Галичині й перший проведений професійною спілкою страйк, який організували та провели у Львові 24–30 січня 1870 р. Організатором виступило згадане нами «Товариство поступове», причиною стало зниження розцінок на виконані роботи в поліграфії, що провели на початку року власники друкарень. Крім того, відсутнім було обмеження тривалості робітничої праці в галузі [14, с. 25].

Таким чином, на прикладах історії підтверджено, що більш рання чи пізня поява й діяльність робітничих профспілок сприяли поступовій консолідації робітництва в його боротьбі за економічні та соціальні права. Тож не випадково наприкінці ХІХ ст. профспілковий рух став об'єктом прискіпливої уваги різних політичних партій, які прагнули скеровувати його в русло політичної боротьби, часто відволікаючи увагу від основних проблем.

1. Берест Р. Матеріали історії профспілкового руху (1817–1939) / Р. Берест. — Львів : Вид-во об'єднання профспілок Львівщини, 2009. — 36 с. 2. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) / Р. Берест. — Дрогобич : Відродження, 1995. — 126 с. 3. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. — К. : Генеза, 2000. — 359 с. 4. Історія Центрально-Східної Європи : посіб. [для студ. істор. та гуманітарних факультетів ун-тів] / [за ред. Л. Зашкільняка]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 660 с. 5. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. — Wiesbaden, 1983. — 175 с. 6. Лазарович М. Ілюстрована історія України / М. Лазарович. — Тернопіль : Джура, 2007. — 470 с. 7. Либельт [Електронний ресурс]. — Словари и энциклопедии на Академике [12.07.2014]. — Режим доступу : www.dic.academic.ru/dic.nsf/sie/9627. 8. Мицик Ю. А. Історія України. 3 найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. / Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. — К. : Києво-Могилянська академія, 2008. — 591 с. 9. Нариси історії професійних спілок України / [Гол. ред. О. М. Стоян]. — К., 2002. — 731 с. 10. Очерки истории профессиональных союзов Украинской РСР / [б/а]. — К. : Изд-во полит. лит., 1983. — 663 с. 11. Профсоюзы мира : справ. изд. / [ред. Можаяев В. Е., Сергеева В. Е., Симуков Д. А.]. — М., 1989. — 655 с. 12. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф.82 (Личний фонд польського історика Юзефа Бялиня-Холодецького), оп.1, спр.24, 23 арк. 13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф.146 (Галицьке намісництво), оп.25, спр.8, арк.114. 14. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808-1939 / L. Kieszczyński. — Warszawa, 1972. — 433 s. 15. Komisja związków zawodowych w Awstryji. — Wien [без року видання]. — 12 s.

ЗАРОЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ НА ЗЕМЛЕ УКРАИНЫ

Рассматриваются экономические, этнокультурные, политические, религиозные и другие предпосылки зарождения и развития древнейших рабочих организаций. Акцентировано внимание на общественном значении профессиональных союзов в системе защиты экономических интересов рабочих края, особенностях развития профессионального движения в условиях полиэтничного общества Галичины ХІХ – начала ХХ в., проблеме политизации профсоюзов, различных формах борьбы и т.д.

ORIGIN, DEVELOPMENT AND ACTIVITIES FIRST TRADE UNIONS ON EARTH UKRAINE

Economic, ethnocultural, political, religious and other background for the origin and activities of the oldest labour organisations was outlined. Much attention was paid on the social importance of trade unions in the protection of economic interests of the local labour force, on the development of labour movement under the conditions of polyethnic society of Galychyna in the ХІХ and the beginning of the ХХ centuries, and on political problems within the trade unions as well as on various forms of struggle.